

УДК 9 (477)

DOI: 10.30840/2413-7065.1(74).2020.196011

**КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ З'ЄДИНЕННЯ УКРАЇНИ:
СОБОРНІСТЬ VS ФЕДЕРАЛІЗАЦІЯ****Валентин КРИСАЧЕНКО***orcid.org/0000-0002-4965-2750*

доктор філософських наук, професор,

завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ

Анотація. Статтю присвячено аналізу конституційних засад української державності. Концентром розгляду постає сам характер державного устрою України. Простежено конституції Козацької держави Пилипа Орлика, Української Народної Республіки, Української Радянської Соціалістичної Республіки, сучасної незалежної України. Доведено, що стратегічним пріоритетом усіх українських основних законів була орієнтація на соборний та унітарний лад демократичної республіки. Ця орієнтація зумовлена онтологічною неперервністю буття українського етносу як у часі, так і в просторі, демократичними засадами громадянського життя. Права національних меншин передбачалось розглядати шляхом надання громадянам національно-персональної автономії. Усі спроби нав'язати Україні введення в законодавчу систему федеративного устрою пов'язані із зовнішнім силовим втручанням. Створення на її території автономних структур практикувалось з метою дестабілізації та розчленування України. Про це свідчить руйнівне призначення таких «автономій», як Донецько-Криворізька, Таврійська та Бессарабська «радянські республіки» в часи УНР, Молдавська АРСР у складі УРСР, Автономна Республіка Крим у складі новітньої України. Всі вони слугували плацдармом для розгортання агресії проти України з боку Росії. Сучасна гібридна війна Росії проти України в своєму агресивному арсеналі ідею федералізації чи внутрішньої «автономізації» України використовує як один із головних засобів досягнення своєї мети. В цьому контексті будь-які зміни в Основному законі України не мають ставити під сумнів її соборність та унітарність.

Ключові слова: Україна; конституція; соборність; унітарність; Росія; гібридна війна; Конституція Пилипа Орлика; Центральна Рада; УНР; Українська Держава; Директорія; ЗУНР; УРСР; Автономна Республіка Крим; «ДНР»; «ЛНР»; конституційна реформа.

**CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF THE UNIFICATION
OF UKRAINE: UNITY VS FEDERALIZATION****Valentyn KRYSACHENKO***Doctor of Philosophical Sciences, professor,**Head of the Department of Military and Patriotic Education of RIUS*

Annotation. The article is devoted to the analysis of constitutional foundations of the Ukrainian statehood. The focus of consideration is put on the nature of the Ukrainian form of government. The Constitutions of the Cossack State of Pylyp Orlyk, the Ukrainian People's Republic, the Ukrainian Soviet Socialist Republic, modern independent Ukraine have been observed. It is proved that the strategic vector of all Ukrainian basic laws consisted in orientation towards the unified and unitary order of a democratic republic. This orientation is conditioned by the ontological continuity of the Ukrainian ethnos both in time and space, democratic foundations of civic life. The rights of national minorities

© Крисаченко В.

were to be considered by granting citizens with national and personal autonomy. All attempts to legislatively impose on Ukraine the federal system were caused by the external forceful interference. The creation of autonomous structures in its territory had the purpose of destabilizing and dismembering Ukraine. This is testified by the destructive designation of such "autonomies" as Donetsk-Kryvyi Rih, Taurida, and Bessarabian "Soviet republics" in the time of the UPR; the Moldavian ASSR within the USSR; the Autonomous Republic of Crimea as part of modern Ukraine. They all served as a foothold for unfolding the Russian aggression against Ukraine. The modern Russian hybrid warfare against Ukraine uses in its aggressive arsenal the idea of federalization or internal "autonomization" of Ukraine as one of the main means for achieving its goal. In this context, any changes to the basic law of Ukraine should not call into question its unity and unitarity.

Key words: Ukraine; Constitution; unity; unitarity; Russia; hybrid warfare; Constitution of Pylyp Orlyk; Central Council; UPR; Ukrainian State; Directory; WUPR; USSR; Autonomous Republic of Crimea; "DPR"; "LPR"; constitutional reform.

Модерна українська держава у своєму бажанні визначитись із стратегічними орієнтирами та пріоритетами суспільного розвитку час від часу потрапляє в полон ілюзорних сподівань та метафізичних прожектів, ціну за втілення яких у життя як завжди перебирає на свої плечі український народ. У зв'язку з цим можна згадати низку економічних, фінансових, адміністративних, культурних та інших реформ, про двоїстість та незавершеність практично кожної з них вів мову ледь не кожний охочий. До однієї з таких наскрізних тем, які визначають фундаментальні підвалини життя держави, а саме конституційного її устрою, звертались майже всі політики, починаючи від здобуття Україною незалежності [7; 11; 20]. І одним з визначальних вимірів подібних дискусій постає проблема устрою держави: унітаризм чи федералізм. Відповідь на це питання потребує як розуміння самої онтології українського буття, так і спроб нації та її політичної еліти знайти прийнятну форму організації держави для успішного задоволення національних потреб та інтересів.

Відповідним чином постає проблема порівняльного аналізу основних конституційних актів української минувшини

з тим, щоб виокремити креативне розуміння стратегії та смислу розбудови тогочасної незалежної держави, зрозуміти саму логіку і необхідність саме такого, а не іншого територіально-адміністративного устрою країни. Слід мати також на увазі, що не йдеться про політичні заяви, проекти та прожекти, наголоси та утопічні конструкції, а про ухвали та документи, котрі мають політико-правове підґрунтя, тобто були (і є) діючими легітимними законодавчими актами.

Безумовно, може виникнути спокуса розглядати на рівні конституційних документів горезвісні Переяславські статті 1654 р. Однак авторитетні історики довели позірність подібного погляду і навели для цього переконливі докази. Так, відомо, що йшлося фактично про військовий союз між двома державами, однак московська сторона одразу почала зволікати з офіційним підписанням та оприлюдненням тексту угоди, Гетьманський уряд, бажаючи мати юридичний документ, у якому були б викладені умови союзу, права та обов'язки сторін, у другій половині лютого 1654 р. відряджає до Москви посольство на чолі з військовим суддею Самійлом Богдановичем. І думські дячки взялися до роботи. Як зазначав

А. Яковлів, «договір 1654 р. було складено не в одному, а в трьох (виділено автором. – В. К.) різних формах актів. Оригінали цих актів були виготовлені в Москві в Посольському Приказі (департаменті для зносин з чужоземними державами) спочатку тодішньою московською мовою, потім перекладені на «білоруську мову», скріплені печаткою й передані послам гетьмана Б. Хмельницького. До цього часу цих оригіналів не знайдено» [30, с. 7 – 8]. Цей переданий 27 березня 1654 р. послам Богдановичу і Тетері, наголошує Н. Полонська-Василенко, «був не Переяславський, а Московський договір, укладений на основі Переяславського» [14, с. 26].

І що ж пропонувалося у тій московській фальшивці? А. Яковлів вважав, що «за буквальним змістом договору, відносини між Україною та Москвою дуже близько до відносин номінальної васальної залежності чи протекторату» [30, с. 68]. Львівський історик М. Голубець підсумував огляд існуючих точок зору і визначив: «Погляди є поділені: одні уважають це персональною унією, другі реальною, інші конфедерацією; найбільше прийнята теорія васальства або протекторату. Україна залишалася окремою державою під зверхнім протекторатом московського царя. Але Москва від початку змагала до того, щоби свої права над Україною, скільки можна поширити» [2, с. 71]. Як відомо, і в подальшому фальсифікація договірних актів була улюбленим прийомом московської «дипломатії». І це сталося вже через декілька років, коли в Переяславі на Раді в 1659 р. були оголошені і скріплені потім підписами гетьмана Ю. Хмельницького т. зв. «прежнія статті Б. Хмельницького»: це «є підробка, фальсифікат автентичних

статей договору 1654 р.» [30, с. 90]. Подібна практика лукавства і недоброчесності, необов'язковості у своїх міжнародних зобов'язаннях є повсякденною зовнішньополітичною практикою і сьогоденної Росії. Достатньо згадати бодай Будапештський меморандум про без'ядерний статус України від 5 грудня 1994 р. або двосторонній Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією від 31 травня 1997 р., в яких остання виступає гарантом територіальної цілісності нашої держави, але слова свого не дотримує.

Безперечно, подією не лише українського, але і європейського конституційного права стали ухвалені повсталім українським козацтвом «Пакти й Конституції, законів та вільностей Війська Запорозького» 5 квітня 1710 р. в Бендерах [10]. Ініціатором цього кроку був сподвижник гетьмана Івана Мазепи Пилип Орлик: з 1702 р. він працює в уряді – гетьманській канцелярії – старшим канцеляристом, правителем канцелярії і, зрештою, генеральним писарем (главою уряду). Активний учасник визвольних змагань, він після поразки подається в еміграцію, а після смерті Івана Мазепи обирається гетьманом. Пилип Орлик напружено працює задля визволення України, гуртуючи козацтво, вишукуючи союзників по всій Європі, схилиючи до спільних дій проти Москви Швецію, Німеччину та Туреччину. Воліючи відповідати новітнім європейським цінностям, утверджуючи законність України до незалежності та право її народу будувати такий державний устрій, який відповідає його еству, одночасно з виборами гетьмана і було проголошено та схвалено ці славнозвісні «Пакти...».

Ця Конституція проголосила Україну демократичною республікою і законодавчо закріплювала в державі громадянське суспільство: загальні вибори урядовців усіх ієрархічних рівнів, звітність виборних осіб, розподіл гілок влади; визначила обшири держави та її національні інтереси, статус православ'я та ін. Саме питання віри склали зміст першого пункту, причому «Віри Православної Східного Обряду» в її автентичній канонічній належності. Звідси – наказ Ясновельможному Гетьману: «Коли наша батьківщина буде звільнена від московського ярма, мусить сприяти поверненню її у підпорядкування первісній екзаршій владі Константинопольського Апостольського престолу, щоб таким чином відновити зв'язок і послушницьку належність нашої батьківщини до вищезазначеного Апостольського Константинопольського престолу, удостоєного Євангельською проповіддю нести світло і утверджуватися у Святій Вселенській Вірі» (п. I). І Україні довелося чекати цілих 308 літ, щоб ця настанова, зрештою, набула чинності, і Київська митрополія восени 2018 р. знову повернулася під юрисдикцію Вселенського патріарха з наступним набуттям у січні 2019 р. автокефального статусу із збереженням при цьому канонічної єдності з материнським християнством. У контексті ідей унітарності та соборності українського суспільства ця конституційна вимога і її практичне втілення означають рішучий крок з подолання внутрішнього розмежування та відсторонення певних груп віруючих всередині країни від права сповідувати власну конфесію з тим, щоб осередків збурення та неспокою залишилося якомога менше, оскільки з'явилась канонічно-правова підстава

для подолання залишків розбрату серед православних українців.

Слідом за питаннями віри одразу мовиться про «недоторкану цілісність кордонів» нашої держави, яка іменується «Мала Русь», що однозначно вказує на її правонаступність щодо Русі-України княжих часів. При цьому посилаються на попередні законодавчі акти, зокрема, укладені ще за часів Богдана Хмельницького, а від Москви вимагають повернення всіх полонених «і справедливого відшкодування всіх збитків, заподіяних Україні збройною силою» (п. II). Окремо мовиться про «Військо Запорозьке Нижньої течії Дніпра»: його землі мають бути звільнені від москалів, їхні фортеці – ліквідовані, а козацькі права – повністю відновлені. Слід звернути увагу на прикінцеве положення цієї статті: «Особливо ж річки в Дикому Полі, протоки і всі відомі місця аж до Очакова повинні перебувати у користуванні і володінні нікого іншого, окрім Війська Запорозького» (п. III). Це виразно засвідчує належність всієї причорноморської Тавриди до складу України.

Запорожці і, відповідно, Січ у цьому документі постають як військово-лицарський стан у його самоорганізаційній даності, як те рушійне начало, котре зініціювало та взяло на свої плечі усі потуги з визволення України. Адже йдеться про «вільну націю» і про такі її права, як і в інших незалежних державах (п. VI). Столичним містом Русі (без додатка – «малої») є Київ, і необхідно, щоб він «та інші міста України зберігали недоторканими й непорушними всі свої справедливо отримані закони і привілеї й це мусить у відповідний час обов'язково підтверджуватися Гетьманською владою» (п. XIII). Мовиться насамперед про

магдебурзькі права, що уможливило широку децентралізацію державного управління та господарсько-економічну автономію міст і містечок.

Ухвалені «Пакти...» були підтверджені 10 травня того ж року в Бендерах королем Швеції Карлом XII, який, таким чином, поставав протектором, тобто гарантом їхньої чинності. Ні про яке входження до складу Швеції, васалітет тощо мова навіть не велася. З погляду тодішнього міжнародного права це означало легітимацію документа у просторі чинних європейських політико-правових норм, визнання тим самим України як повноправного суб'єкта міжнародних відносин. За аналогією з канонічною єдністю українського православ'я зі вселенським християнством протегування шведським королем українській конституції і відповідно самій Україні та її народу означало усвідомлене віднесення їх до кола тодішніх незалежних європейських держав та народів. На жаль, здійснення цієї мрії відтягнулося стараннями північного сусіда України ще на понад два століття, аж до часів визвольних змагань 1917 – 1921 рр., зокрема Українською Народною Республікою.

В цей час Центральна Рада як виразник інтересів українського народу послідовно утверджувала незалежність України і політико-правовим шляхом. Вже III Універсалом 20 листопада 1917 р. вона проголосила Українську Народну Республіку в українських етнографічних межах. Однак історики вважають це формальним актом проголошення незалежності, оскільки текст Універсалу містить фразу: «... не пориваючи федеративних зв'язків із Росією». Тому саме IV Універсал вважається справжнім актом проголошення незалежності України: «Віднині

Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу» [22, с. 371 – 374]. Цей акт було проголошено 9 (22) січня 1918 р.

IV Універсал виразно вказує на небезпеку поневолення України з боку червоної Росії і визначає незалежність та розбудову УНР як засіб мирного, демократичного утвердження українського народу. Універсалом було проголошено невтручання у внутрішні справи сусідніх держав і право на власний самозахист. Центральна Рада переймала на себе законодавчі функції, а виконавчі покладились на Раду Народних Міністрів (колишній Генеральний Секретаріат). На початок лютого було віднесено скликання Установчих зборів, котрі мали б довести «оконечний лад». Універсал проголошував права людини та національних меншин, розв'язував в інтересах селянства земельне питання тощо.

Зовнішня агресія та внутрішні суперечності не дали можливості вчасно зібрати Установчі Збори, і Центральна Рада вирішує сама полагодити конституційні проблеми державного устрою України. 29 квітня на своєму останньому засіданні вона нашвидкуруч заслуховує проект і ухвалює Конституцію УНР – «Статут про державний устрій, права і вільності У.Н.Р.», обирає президента УНР – М. Грушевського, вносить істотні зміни до земельного закону [22, с. 375 – 383]. Але було вже пізно: того ж самого дня здійснено зміну влади – на з'їзді в Києві Союзом Земельних Власників обрано курс на монархічну державу і проголошено гетьманом України генерала П. Скоропадського.

В контексті політико-правового поступу Конституція УНР є видатним

державницьким документом. Вона проголосила повний розподіл гілок влади, громадянам гарантувались усі конституційні свободи. Цікавою особливістю цього документа є те, що голові Всенародних зборів надано функції президента Республіки й одночасно голови Ради міністрів, що означало побудову парламентської унітарної республіки. При цьому нацменшинам – «населюючим територію УНР націям» – обумовлено право на «національно-персональну автономію» за їхнім волевиявленням. Ні про яку територіальну автономію, а тим більше федеративний устрій взагалі не йшлося. За своїм змістом і спрямованістю Конституція УНР наближається до прогресивних європейських та американської конституцій [30].

Розбудова нової незалежної України з самого початку вимагала відповіді як щодо її державного устрою, так і характеру взаємин між представниками різного етнічного походження всередині самого українського суспільства. Вже в першому зверненні Центральної Ради до українського народу від 9 березня 1917 р. було чітко визначено стратегічні орієнтири її діяльності: пробудження народу «після більш як двохсотлітнього сну» (тобто після Переяславської ради або, ймовірніше, після Конституції Пилипа Орлика), самовизначення тридцятип'ятимільйонного народу як «окремої нації», функціонування української мови у всіх сферах життя суспільства. В I Універсалі від 10 червня 1917 р. було звернено увагу на міжетнічні взаємини і закликано «в містах і тих місцях, де українська людність живе всуміш з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно ПРИЙТИ ДО ЗГОДИ Й ПОРОЗУМІННЯ З

ДЕМОКРАТІЄЮ ТИХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ (виділено автором. – В. К.) і разом з ними приступить до підготовки нового правильного життя» [3, с. 293]. Під «демократією» тут слід, очевидно, розуміти самоорганізаційні форми громадських об'єднань мешканців України неукраїнського походження, насамперед політичні та культурні. В III Універсалі від 7 листопада 1917 р. вже сформульовано постулат про будівництво держави «на нашій землі», «на рідній землі», «в нашій країні» і визначено її територію, яка складатиметься з тих губерній і областей, «де більшість населення українське», включно з Курщиною, Холмщиною, Вороніжчиною та ін. Щодо етнічних груп на її території проголошено «національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя» [3, с. 318]. IV Універсал, ухвалений 11 січня 1918 р., підтвердив права на демократичні свободи, включаючи, що «всі нації користуватимуться правом національно-персональної автономії» [3, с. 325].

Саме в цей час обговорюється і ухвалюється 9 січня на засіданні Малої ради «Закон про національно-персональну автономію», який визначає її як «право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу, влада якого шириться на всіх її членів, незалежно від місця їх заселення в межах Української Народньої Республіки» [22, с. 368]. В усіх 10 статтях цього закону прописані права громадян за національною ознакою, компетенція Національних Союзів, які, до речі, означені як державні органи, розв'язання суперечок через адмінсудити тощо. Подібне екстериторіальне унормування прав національних меншин

містило в собі глибокий позитивний потенціал: з одного боку, створювало підвалини для забезпечення прав громадян за національною ознакою на всій території УНР, а не лише в місцях компактного проживання тієї чи іншої меншини, а з другого – унеможливило виникнення масштабних сепаратистських регіональних тенденцій та рухів внаслідок відсутності територіальної людської та матеріальної бази антидержавників.

Слід зауважити, що подібної позиції дотримувались і представники кримськотатарського народу, які на Курултаї 13 (26) грудня 1917 р. ухвалили документ, оприлюднений через п'ять днів у газеті «Голос татар» під назвою «Кримськотатарські Основні закони». А. Іванець, який докладно проаналізував всі перипетії та нюанси самовизначення кримських татар, дійшов аргументованого висновку про те, що «за формою і змістом Кримськотатарські Основні закони є реалізацією права на самовизначення кримськотатарського народу у вигляді національно-персональної автономії, а не конституцією територіального державного утворення» [8, с. 85]. Такий висновок стає зрозумілим, якщо врахувати всі обставини тогочасних взаємин УНР з визвольними рухами на території Таврійської губернії, зокрема Криму, та їхніми запевненнями в тісній співпраці та бажанні стати невід'ємною частиною української держави [18, с. 91 – 92].

Положення саме про національно-персональну, а не яку-небудь іншу автономію є неодмінною складовою всіх конституційних актів незалежної України часів визвольних змагань. В жодному випадку не йшлося про автономію територіальну чи політичну. Останні варіанти були улюбленими варіантами

дестабілізації ситуації в Україні з боку зовнішніх деструктивних сил та їхніх внутрішніх поплічників. А ласих до української землі та хліба вистачало зусіб, починаючи від Росії (більшовицької чи денікінської – без різниці) і закінчуючи Польщею, Угорщиною та Румунією. І кожен із цих агресорів по-своєму розигрував свою карту з привласнення чи автономізації тієї чи іншої частини території України.

Тим часом гетьман Павло Скоропадський обійняв владу в Україні 29 квітня 1918 р., і того ж дня про це було сповіщено «Грамотою до всього українського народу», а основні засади нового правління тоді ж було визначено «Законами про тимчасовий державний устрій України» [31, с. 56 – 59]. Тут декларувалися «тимчасові права» громадян, які мали усталитися з «обранням Союму», однак за ними довелося жити до кінця існування, щоправда, не дуже тривалого, гетьманської держави. «Законами» ліквідувалась назва «УНР» і вводилась «Українська Держава», скасовувався республіканський устрій і запроваджувався монархічно-гетьманський. Законодавча і виконавча влада зосереджувалась в одних руках зверхника (ст. 1 – 8), а це аж ніяк не відповідало давнім звичаям народоправства. Проголошувалась віротерпимість з означенням, що «первенствующа в Українській Державі є віра християнська, православна» (ст. 9). Відновлювався поділ країни на губернії, повіти й волості. Гарантувалась свобода громадських зібрань і спілок, місця проживання, власності, презумпція невинуватості та інші демократичні свободи. Практичне втілення в життя цих задумів утруднювалось іноземною інтервенцією та непослідовністю гетьманської внутрішньої політики.

Водночас за короткий час існування Української Держави були зроблені унікальні кроки з духовно-ціннісного з'єдинення України, її інтелектуальної консолідації. Засновано Всеукраїнську Академію Наук, Національну Книгозбірню, Національний Музей, Національну Капелу та ін. Відбувалася українізація освіти, включно із створенням українських університетів, було проголошено автокефалію Української Православної Церкви тощо. Відповідні інституції та стратегіями культурного розвитку відігравали значну пасіонарну роль духовного розвою нації навіть у важкі роки подальшої більшовицької окупації і залишаються потужними центрами консолідації та цивілізаційного поступу українства в наші дні.

У скрутний для України час, в листопаді 1918 р., гетьман П. Скоропадський різко змінює стратегію зовнішньої політики Української Держави. 3 листопада він зустрічається на станції Скороходово поблизу Полтави з атаманом Війська Донського генералом П. Красновим, де обговорює ідеї майбутнього федеративного союзу. А 14 листопада гетьман оприлюднив свою Федеративну Грамоту, адресовану прем'єру Ф. Лизогубу, в якій висловлювалася згода на федерацію України з небільшовицькою Росією. В Грамоті навіть відзначалась особлива, «видатна» роль України в реставрації імперії: «Їй першій належить виступити в справі створення Всеросійської федерації, кінцевою метою якої буде відновлення великої Росії» [12, с. 163]. Природною і закономірною була реакція визвольних сил. 13 листопада Український національний союз обирає Директорію на чолі з В. Винниченком, і розпочинається всенародне повстання проти зради. Натомість

новий, проросійський, уряд П. Скоропадського на чолі з С. Гербелем 15 листопада оголошує декларацію, в якій барвистими гаслами змальовується майбутнє райське життя України в складі «єдиної і неделимої». Як зазначає І. Нагаєвський, «грамота від 14 листопада ... була безпосередньою причиною вибуху підготовленого вже повстання» [12, с. 164]. 14 грудня 1918 р. гетьман П. Скоропадський зрікається влади – «Бог не дав мені сил справитись із цим завданням» – і від'їжджає до Німеччини. Так вкотре позірنا ілюзія будь-якого блага з боку Росії вщент була розтрощена жорстокою реальною її політикою щодо України.

В цьому контексті варто згадати досвід державного будівництва в тогочасній Польщі, яка після півторастолітньої бездержавності рішуче взялася за втілення в життя своїх національних інтересів. Її провідник Юзеф Пілсудський виношував свої плани відновлення Великої Польщі в складі федеративного союзу з Україною, Білоруссю, Литвою, Латвією та Естонією, але без будь-якої співпраці з колишньою метрополією. В той час, як країни Антанти робили ставку на Колчака та Денікіна, тобто на небільшовицьку Росію, Пілсудський, який отримував від тієї ж Антанти неоціненну допомогу, рішуче відмовлявся від будь-яких домовленостей із цими східними «партнерами»: «Як більшовикам, так і Денікіну тільки те можна сказати: ми – сила, а ви – трупи. Говорячи солдатською мовою: бийтеся, душіть, мене це не стосується, доки не зачіпає інтересів Польщі. А якщо зачепите – буду бити! Ігнорую, зневажаю вас...» [28, с. 92]. Нашим би державним мужам – і тодішнім, і нинішнім – бодай би крихту такої відданості інтересам України...

Потужні визвольні рухи і державотворчі процеси точилися і на тих українських землях, які увіходили до інших країн, насамперед Австро-Угорщини, розпад якої став неминучим після поразки у Першій світовій війні. Основні українські політичні та культурні сили зібралися у Львові в жовтні 1918 р. і провели збори, які 18 числа визначилися як Українська Національна Рада – виразник інтересів українського народу, головою якої наступного дня було обрано Євгена Петрушевича. УНРада іменем народу перебрала на себе владу у Львові та по всій Галичині і роззброїла в ніч на 1 листопада ті військові частини, які добровільно не підкорилися наказу. А 1 листопада вона проголосила дві «проклямації» – одну до населення міста Львова, другу – до українського народу. В першому документі проголошувалась повнота влади УНРади, що вона «обняла владу в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави» [4, с. 203]. Зауважимо – не лише «на українських землях бувшої Австро-Угорської монархії» (як означено в преамбулі прокламації), а всієї «Української Держави», саме в цей час так іменувалась гетьманська держава, яка знаходилась вже у край критичному стані. Інакше кажучи, галичани брали на себе відповідальність за всю Україну, бачили її майбутнє не лише незалежним, але і соборним. Ця ж думка закладена і в іншому акті – Проклямації до всього «Українського Народу»: «Український Народо! Доля Української Держави у Твоїх руках. Ти станеш як непобідимий мур при Українській Національній Раді і відіпреш всі ворожі замаху на Українську Державу» [4, с. 204].

Вже 13 листопада 1918 р. УНРадою був ухвалений «Тимчасовий основний

закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії», тобто Конституція, в якій її повноваження визначено саме щодо населення і саме цієї території, яку проголошено Західно-Українською Народною Республікою (ЗУНР) [31, с. 63 – 64]. Простір ЗУНР визначено «українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частями угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берг, Угоча і Мармориш» (арт. II). Документ інститував парламентський устрій республіки, органи влади якої (з відповідними повноваженнями) мають бути обрані «на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорціонального права голосування без різниці пола» (арт. IV). А ідея соборності, як відомо, для ЗУНР була органічною складовою всієї її подальшої політики, що незабаром і знайшло свій вияв у відповідних актах та діях.

Українська Держава П. Скоропадського змінилася владою Директорії, яка уможливилася масовим народним спротивом та військовою підтримкою січових стрільців під проводом полковника Є. Коновальця. 19 грудня, на Миколая, Директорія в'їхала до Києва. Була відновлена Українська Народна Республіка, сформовано уряд на чолі з В. Чехівським. Водночас ЗУНР у важких умовах польського наступу 3 січня у Станиславові (Івано-Франківськ) оголошує рішення про з'єдинення (злуку) з УНР. Тим самим з'явилися добра воля і палке бажання українців колишніх австро-угорських земель жити в одній великій соборній державі разом з усіма іншими українцями. І Київ радо відгукнувся: 22 січня

1919 р. в столиці на Софійському майдані у святочному злеті було проголошено «Акт Директорії про з'єдинення всіх українських земель» [4, с. 206 – 207]. Це було виголошено українською та французькою мовами і одразу доведено до відома світової спільноти. Так чи не вперше після княжої доби Україна досягла соборності, зібрання в одній державі практично всієї своєї етнічної території, чим і визначається неперехідне історичне і політичне значення цього Акта.

Соборний документ проголошував, що віднині зливаються в Одну Велику Україну всі відділені одна від одної її частини, що «український народ, звільнений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднати всі зусилля своїх синів для створення нероздільної незалежної Української Держави на добро і щастя українського народу» [4, с. 207]. Але жорстока дійсність зрєкла онтологічну спроможність проголошених конституційних намірів стати повсякденною звичаєвістю. Сусідні держави кинули свої окупаційні сили на Слобожанщину, Буковину і Закарпаття. Південь і схід України шматували білогвардійці та більшовики. Але найголовніша біда як завжди таїлася всередині української влади: «Навіть у перші місяці це була навіть не федерація, а конфедерація, у якій кожний її член жив власними турботами, тобто сам по собі. Директорію роздирали більшовики і білогвардійці, а Національну раду шматували поляки й румуни. Перша шукала союзу з поляками, а друга – з білогвардійцями, тобто з ворогами один одного... С. Петлюра зовсім не бажав ділити владу з Є. Петрушевичем... Диктатори ставились один до одного нестерпно, а звідси – обопільні акти зради» [24, с. 528]. Все це закінчилося переміщенням

обох зверхників за кордон, звідки вони, кожен у міру своїх можливостей, «торгували» Україною.

Після поразки УНР у визвольних змаганнях 1917 – 1921 рр. Україна виявилася знову поділеною між сусідніми державами, і кожній із її частин довелося пройти свій тернистий шлях до свободи. Події в Західній Україні, зокрема, знаходилися під пильним поглядом Мирової конференції, яка підбивала підсумки світової війни. Ще в 1919 р. Найвища Рада Антанти склала Комісію «для укладання перемир'я між Україною і Польщею», але її пропольська заангажованість була очевидною, і саме вона санкціонувала військові дії останньої аж по Збруч (постанова від 25 червня 1919 р.). Потім питаннями Галичини переймалася у лютому та вересні 1921 р. Ліга Націй, і саме на її адресу (а також Найвищій раді) екзильний уряд ЗУНР спрямував 30 квітня 1921 р. розроблений ним проєкт «Основ державного устрою Галицької Республіки» [23, с. 7 – 15]. Згідно з цим документом проголошувався суверенітет, права якого належать громадянам (арт. 1), а територія визначалася колишніми межами «австрійського краю Галичини та простягається на захід, українською етнографічною областю аж до Перемишля»; висловлювались також сподівання, що «до державної території Галицької Республіки увійдуть також ті етнографічні українські області давньої Австро-Угорської монархії, котрі їй приділять великі держави Антанти» (арт. 2). Вельми цікавим і неординарним було визначення про «три головні народности» республіки – українську, польську і єврейську, як і те, що інші «народности в державі творять національні меншости» (арт. 3). Втім все означене залишилось

лише сподіваннями, оскільки 14 березня 1923 р. Конференція послів Ліги Націй ухвалила приєднати Галичину до Польщі на правах автономії. Сумні наслідки цього рішення добре відомі.

Західні країни розпорядилися і долею Закарпаття: згідно з Сен-Жерменським договором рішенням від 10 вересня 1919 р. воно увійшло до складу Чехословаччини на засадах автономії, яка мала право на власний сойм, з повноваженнями вирішувати питання мови, освіти, релігії, місцевого самоуправління. За Мюнхенською угодою (22 листопада 1938 р.) Чехословаччина припинила своє існування: Чехія і Словаччина стали незалежними, Судети – передані Німеччині, а Закарпаття стає автономним краєм з власним урядом та соймом. Ці події стали потужним індуктором щодо самовизначення краю: 12 лютого 1939 р. відбулися вибори до Карпато-українського сойму, на якому абсолютну перемогу (86,1%) отримало Українське Національне Об'єднання. Отже, маючи належні легітимні підстави – волевиявлення народу – 14 березня 1939 р. уряд проголосив незалежність, яку затвердив другого дня сойм Карпатської України, а президентом було обрано о. Августина Волошина. І хоча ця молода незалежність була брутально розтоптана Угорщиною, сам факт цієї акції є напрочуд промовистим – і як свідчення невмирущості державництва в Україні, і як доказ питомої етнічної української належності населення Закарпаття. Самостійність була здобута мирним парламентським шляхом, і в Законі про Самостійність Карпатської України, цьому першому конституційному акті молодої держави, утверджувались: назва – Карпатська Україна, устрій – республіка, прапор – синьо-жовтий, герб – ведмідь і

тризуб, гімн – «Ще не вмерла Україна» [23, с. 398]. У цих статтях відобразились мрії і цінності всього українського народу.

Із самого початку українського державного будівництва воно ні на мить не пропадало з поля зору Росії, котра будь-якою ціною і засобами намагалася не випустити України із своїх імперських лабет. І вже в грудні 1917 р. в Харкові розпочалось формування маріонеткового сепаратистського уряду, складеного із кремлівських емісарів та більшовиків з Донецько-Криворізького басейну. На першому з'їзді рад (24 – 25 грудня) Україну було проголошено «республікою рад робочих, солдатських і селянських депутатів», обрано керівний орган – Центральний виконавчий комітет, який, у свою чергу, сформував уряд – Народний Секретаріат. І цей з'їзд відразу ж визнав УРСР федеративною частиною Радянської Росії, а на додачу – відмінив усі розпорядження законної влади. Це було своєрідною реакцією тієї ж Росії на відповідь Генерального секретаріату УНР на ноту РНК Росії від 21 грудня, в якій вона, крім усього іншого, вимагала від УНР вступити з нею у федеративний «зв'язок». Відповідь УНР від 24 грудня була негативною, а тому на авансцену в Харкові того ж дня були виведені зручні маріонетки, які одразу ж «лягли» під «великою и неделимою». Так розпочалася чергова кривава хода – цього разу вже більшовицької Росії по українській землі.

Цей, вперше апробований у Харкові, метод «автономізації» українських земель в подальшому більшовиками застосовувався неодноразово, і завжди – для дестабілізації та руйнування української соборності, підкорення України. Ще в середині минулого століття історик-емігрант, учасник опору Матвій Стахів довів,

що «фрагментування» України на фіктивні республіки якраз і мало на меті недопущення утворення єдиної української держави шляхом виснаження її, створення масових внутрішніх зон протистояння, масового терору населення тощо [21]. І, як правило, для цього як своєрідні випробувальні «полігони» для агресора використовувалися периферійні, тобто відділені від центру, території України.

Так, саме у віддаленому від Києва Харкові, в якому більшовиками була зліплена УРСР, 12 лютого 1918 р. на 4-му обласному з'їзді рад депутатів Донецького і Криворізького басейнів була проголошена Донецько-Криворізька Радянська Республіка [27]. Ця фантомна організація претендувала практично на всю Лівобережну Україну, а також на Херсонщину з Кривим Рогом і ще й бажала прихопити частину території Облaсті Війська Донського. Політичне підґрунтя її з'яви було зрозуміле: будь-яким чином зашкодити реалізації Берестейського миру, який УНР підписала 3 березня. «Товариш Артем» надіслав кайзеру «ноту», що ДКРР, мовляв, не входить до складу України, не може бути відірваною від Росії, а тому не підпадає під дію договору. Після міжнародного ігнорування цієї «ноти» практично відразу надійшла керівна вказівка від Леніна про необхідність створення «єдиного фронту боротьби трудящих України» проти УНР, і на 2-му Всеукраїнському з'їзді рад у Катеринославі (17 – 19 березня 1918 р.) «тов. Артем» заявив, що ДКРР є частиною УРСР.

З аналогічною дестабілізаційною та руйнівною функцією створювались і інші більшовицькі анклавні, зокрема на півдні та південному заході України. Так, 19 березня 1918 р. Таврійський ЦВК Рад у Сімферополі, за вказівкою РНК РРФСР,

проголосив Радянську Соціалістичну Республіку Тавриду із зазіханням навіть на причорноморські степи. 30 квітня вона була розігнана кримськими татарами, котрі заявили «про готовність прилучитися до української держави, коли запевняться їм національно-культурні права» [19, с. 83]. З аналогічною метою створювалася і Бессарабська Радянська Соціалістична Республіка, яка проіснувала з 6 травня до початку вересня 1919 р. 6 травня новоспечений більшовицький «уряд» БРСР оголосив «маніфест» про її входження до складу РРФСР. Наприкінці літа більшовицькі загони, затиснуті між військом ЗУНР і Добровольчої Армії, перебралися з Одеси до Тирасполя і, зрештою, розбіглися [14, с. 538].

Перебування України у складі СРСР в політико-правовому вимірі було оформлено як добровільне входження незалежної держави до складу союзу держав з відповідною власною конституцією, яка створювала видимість справжнього легітимного процесу. В основу першої Конституції УСРР була покладена Конституція РСФСР, і її 6 березня 1919 р. було прийнято в Харкові на III Всеукраїнському з'їзді рад. За цією Конституцією, Україна – унітарна республіка. В Конституції 1929 р. також наголошується, що Союз РСР є справою рівноправною і добровільною (ст. 2) і УСРР входить до нього «як договірна держава і зберігає за собою право вільного виходу з Союзу» (ст. 3). Натомість у ній вже з'являється стаття 18 про автономну складову: «Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка управляється на основі її Конституції, яку остаточно після її затвердження Всемолдавським з'їздом рад робітничих, селянських і червоноармійських

депутатів затверджує Всеукраїнський з'їзд робітничих, селянських і червоноармійських депутатів». Але сама автономія була створена раніше: 12 жовтня 1924 р. III з'їзд ВУЦВК прийняв відповідну постанову з виділенням для цього «утвору» частини споконвічної української етнічної території.

Молдавською АРСР стали 11 районів Одеської губернії УРСР, до яких з часом додавались нові українські землі, так що на момент «возз'єднання» з Молдовою в 1940 р. цей штучний анклав вже займав площу в 8288 кв. км. І зрозуміло, що переважаючою частиною населення були не молдавани, а українці, про що переконливо свідчать довоєнні всесоюзні переписи населення [1]. У 1929 р. показники щодо етнічного складу населення МАРСР були такі: українці – 48,5%, молдавани – 30,1%, росіяни – 8,5%, євреї – 8,5%, інші – 4,1%. У 1939 р. відсоток українців на території автономії навіть зріс, і сталося це за рахунок нових приєднаних районів: українці – 50,7%, молдавани – 28,5%, росіяни – 10,2%, євреї – 6,2% та інші.

Цей псевдоавтономний анклав у складі України знадобився для Москви у її стратегічних планах щодо подальшої анексії Бессарабії та Молдови, тобто тих земель, які до 1917 р. увходили до Російської імперії, що і сталося в 1940 р. З цієї частини автохтонної української території 2 вересня 1990 р. була створена Придністровська Молдавська РСР, яка 28 серпня 1991 р. проголосила незалежність, а з 1992 р. репрезентує себе як Придністровська Молдавська Республіка. Вона займає площу в 4163 кв. км, українці є найчисельнішою українською групою, але ліквідовані при цьому всі україномовні навчальні заклади освіти і культури. Натомість ПМР проголосила себе частиною

Росії. На її території знаходяться збройні формування РФ, які становлять постійну загрозу національній безпеці України. Ця «автономія», що витворилася на узурпованих агресором українських етнічних землях, є болючим прикладом того, як імперські амбіції Росії беруть у заручники і перетворюють в жертви долі і майбутне цілих країн і народів.

Конституція УРСР 1937 р. була виконана за лекалом Конституції СРСР 1936 р. і відображала всю чинність існуючого ладу з його комуністичними гаслами та псевдосвободами. Конституція 1978 р., яка діяла (із змінами) до 28 червня 1996 р. – року ухвалення Основного закону вже незалежної України, містила в собі принципово важливі положення, які на своєму відтинку історії мали відіграти свою важливу роль. Йдеться про те, що «Українська РСР зберігає за собою право вільного виходу з СРСР» (ст. 69), про статус міст Києва і Севастополя (!) як міст республіканського підпорядкування (ст. 77) і про відсутність на її території будь-якої автономії – бо ж у 1954 р. зі складу РСФСР до складу УРСР була передана Кримська область, а не автономна республіка.

В сучасній політико-правовій думці існує таке поняття, як «демократичний фасад», або «фасадна демократія». Інколи використовується словосполучення «фантомна демократія», але в усіх випадках зміст один і той самий: докорінна розбіжність між проголошеним і дійсним, законодавством і реальною практикою владарювання, обіцянним та існуючим [32]. У тоталітарному суспільстві подібна розбіжність є самою суттю існування такої держави, в якій тотальний контроль над громадянами у всіх сферах їхнього життя та діяльності є неодмінною

складовою її внутрішньої та зовнішньої політики. Але посеред світової спільноти заангажований нею «демократичний фасад» має справляти враження самої легітимності існування такої держави, підкріплювати її право обіймати гідне місце в колі цивілізованих країн. І саме такий «фасад» свого часу слугував правовою підвалиною набуття Україною (як УРСР) членства в ООН, її залучення до роботи інших міжнародних організацій, таких, наприклад, як ЮНЕСКО та ін. І якраз конституційні права українського народу, які нічого не вартували в СРСР, але були гарантованими в контексті вимог і норм міжнародного права, уможливили законний – з погляду нехай фантомного, але проголошеного права – вихід УРСР зі складу СРСР. Це був саме той випадок, очевидно, ледь не єдиний, коли «фасадна демократія» сприяла легітимації руху України до незалежності. З погляду існуючого радянського конституційного права, і проголошення Акта про державну незалежність і підкріплення його волею Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. все це відповідало належним формальним конституційним вимогам.

Понад те, в часи відносного потепління у міждержавних відносинах у післяхрущовські часи український дисидентський рух у своїх програмових документах, зокрема Української робітничо-селянської спілки на чолі з Л. Лук'яненком, вимагали якраз реалізації конституційних прав УРСР, саме і на вихід з СРСР. Відомий правозахисник М. Чех звертав у зв'язку з цим увагу на те, **що саме юридичне існування УРСР** (виділено автором. – В. К.), і нехай як квазідержави, відіграло певну аргументаційну роль для ненасильницьких визвольних змагань українців: «З точки

зору самостійницького демократичного руху найсуттєвіше значення має в даному випадку існування певних атрибутів державності, з яких найважливішими є адміністративна структура з центром у Києві (з усіма обумовленнями), територіальна цілісність (це все ж таки кордони, а не лише адміністративне розмежування) і згадуваний вже статус члена-засновника ООН» [26, с. 9]. А політолог О. Салтовський навіть вважає, що УРСР «стала реальною наступницею УНР, виробила у широких мас населення звичку до національних державних інститутів, державної символіки, наповнювала патріотизм не лише етнічним, але й державницьким змістом. І її роль у прийнятті нацією в грудні 1991 р. рішення про самостійне державне існування є не меншою, ніж кров мільйонів, що була пролита за Україну протягом минулого століття» [16, с. 376].

В цьому контексті доводиться, на жаль, констатувати, що квазідержава під назвою «УРСР» не лише сприяла мирному здобуттю Україною незалежності, але й своєрідним дамокловим мечем одразу нависла над нею у всіх спробах реформувати країну і донині продовжує свій деструктивний вплив на всі сфери суспільного життя. Усі обіцянки-цяцянки влади щодо кардинальних реформ, що означало б рішучий розрив з тоталітарною минувшиною в політиці, управлінні, культурі, промисловості, сільському господарстві тощо, постійно наштовхуються на підводне каміння та буруни з радянського минулого. І однією з перших подібних «ластівок» була інспірована ззовні і підтримана «старою гвардією» зсередини спроба спровокувати Україну на федеративний устрій організації молоді держави.

Зрозуміло, що коваюча імперія вишукувала будь-які прийнятні і не зовсім засоби для унеможливлення самостійного незалежного поступу України і здійснювала відповідні кроки для створення потужних зон біфуркації в українському суспільстві. І серед інших прийомів було знову піднято на поверхню ідею федеративного устрою України, зокрема відродження кримської автономії. Ще 28 листопада 1989 р. Верховна Рада СРСР, немов піклуючись про долю раніше депортованих народів, зокрема радянських німців та кримських татар, ухвалює відповідну постанову «Про висновки і пропозиції комісії щодо проблем радянських німців і кримськотатарського народу», в якій конче необхідним прописано відновлення Кримської АРСР у складі УРСР. Як це мало відношення до німців, доводиться лише гадати, а кримським татарам воно не гарантувало взагалі нічого – ні землі, ні житла, ні самовизначення. А от для «п'ятої колони» в Україні настали гарячі дні. Відповідними рішеннями Кримського обкому КПУ (січень 1990 р.) та позачергової сесії Кримської обласної ради народних депутатів (12 листопада 1990 р.) було ухвалено проведення референдуму, який і відбувся 20 січня 1991 р. в Кримській області і Севастополі. На референдум було винесено одне, вкрай провокативне, питання: «Вы за воссоздание Крымской Автономной Советской Социалистической Республики как субъекта Союза ССР и участника Союзного договора?». 93,26% з тих, хто голосували, відповіли «Так».

Нечинність самого референдуму була зрозумілою ще до початку його проведення, оскільки в іще існуючому на той час СРСР не існувало закону про проведення місцевих референдумів. Тобто

могло йтися лише про опитування громадської думки, своєрідний плебісцит громадської думки. Але Верховна Рада – ще УРСР – відгукнулася позитивно, ухваливши 12 лютого 1991 р. закон «Про відновлення Кримської АРСР». Лише Курултай кримськотатарського народу рішуче протестував проти такого рішення: Центральна рада Організації кримськотатарського національного руху, яка була створена навесні 1989 р., ухвалила 8 березня 1991 р. заяву про визнання незаконними результатів референдуму і Закону УРСР про відновлення КАРСР. 26 – 30 червня 1991 р. на засіданні II Курултаю у Сімферополі обрано Меджліс під головуванням Мустафи Джемілева і ухвалено Декларацію про національний суверенітет кримськотатарського народу, в якій зазначалося, зокрема, що Крим є національною територією кримськотатарського народу. Перейменування Кримської АРСР на АР Крим сталося 24 квітня 1992 р. В подальшому «уересерівський» менталітет українських політиків своєю нерішучістю та непослідовністю, по суті справи, сам себе обтяжив нерозв'язаною двоєдиною проблемою: з одного боку, сепаратистськими зазіханнями проросійських структур у Криму, з другого – фактичним ігноруванням і незабезпеченням законних прав кримськотатарського народу на національне самовизначення. Це все стало однією з засадничих причин того, що загальнонаціональний процес прийняття власної нової Конституції незалежної України розтягнувся аж на цілу п'ятирічку.

Обмірковуючи орієнтири майбутньої конституційної реформи, федеральний суддя США українського походження Богдан Футей розумів, що Україна опинилася перед вибором у

своєму переході від командної до правової системи організації суспільства, вишукуючи зразок для наслідування. І зауважив, що не слід вишукувати зразки в Росії, Східній Європі чи ще деінде: «Навпаки, маємо своєрідне джерело, із якого повинні черпатись основні ідеї – це Конституція гетьмана Пилипа Орлика з 1710 року, яка майже на 80 років перед американською Конституцією взяла до уваги такі демократичні засади – як розподіл влади, обмеження влади уряду (уряду в широкому розумінні цього слова), приватну власність та незалежний судовий трибунал...» [25, с. 45]. Натомість нові можновладці, які ще зовсім недавно були «старими» можновладцями, ніяк не могли відступити від тих заявлених кальок та шаблонів, які всотали до свого нутра разом із кремлівським молоком. А тому всіляко гальмували реальну правову реформу, підкидаючи ті чи ті ідеї з виразним «душком» колишнього союзного договору. І один із таких пріоритетів вони бачили в інституалізації федеративного статусу (устрою) України [20].

Українські правники, оцінюючи запропонований проект, добре розуміли приховану мету подібних маніпуляцій: «Елемент федералізму, закладений в ньому, веде в майбутньому до дестабілізації політичної обстановки в Україні, до міжнародних конфліктів, до її розпаду» [6, с. 60]. Йшлося, зокрема, про введення національно-територіальних одиниць в адміністративно-територіальний поділ України, тобто реанімувати більшовицький план 20 – 30 років дроблення і розмежування країни за етнічною ознакою. Звичайно, у світі існує і позитивний досвід федеративного устрою, як, наприклад, Німеччини, але вона практично ніколи не знала бездержавності та

тривалої окупації. У нас же, як зазначав тодішній голова Конституційного Суду України Леонід Юзьков, «до повної федералізації України може привести цілком об'єктивний процес розвитку регіонального самоврядування, відродження історичної і культурної самобутності окремих територій... їх функціонування як вільних економічних зон» [29, с. 38]. А вже тоді – двопалатний парламент, права земель і т. д. Але за децентралізацію управління і реформу місцевого самоврядування політики взяли лише після початку справжньої війни проти України, а перед тим майже чверть століття всіляко «вдосконалювали» існуючий «радянський» проект Конституції.

А тим часом сепаратистський рух у Криму набирив нових обертів. На початку 90-х виникло т. зв. «Русское движение Крыма», яке, увібгавши під себе інші промосковські партії та партійки, 23 жовтня 1993 р. трансформувалось в «Российскую общину Крыма». Саме ця «община» ініціювала зміну конституційних засад територіальної кримської автономії, саме вона провела надпотужну агітаційну кампанію з обрання т. зв. «президента» Криму. Цьому сприяла і шалена московська підтримка під проводом відомих шовіністів К. Затуліна і С. Бабуріна та командувача Чорноморського флоту РФ Е. Балдіна. Центральна українська влада при цьому обрала фактично мовчазну споглядальну позицію, ніби те, що відбувається на півострові, аж ніяким чином її не стосується. 30 січня 1994 р. на цих виборах у другому турі переміг Ю. Мешков з 72,9% підтримки супроти 23,35% у М. Багрова. Від гасел на зближення з Росією нове керівництво автономії перейшло до безпосередніх практичних кроків на увіходження під «високу монаршу

руку». Щоб відповісти на такі антидержавні кроки, Києву знадобилось понад рік часу для того, аби лише 17 березня 1995 р. скасувати маріонеткову посаду президента Криму. Згідно з Законом України «Про скасування Конституції і деяких законів Автономної Республіки Крим» це було необхідно «з метою забезпечення верховенства Конституції і законів України на всій її території та захисту державного суверенітету України».

«Конституційна ніч» 28 червня 1996 р. завершилась ухвалою нового Основного закону України, в якому унітарна за визначенням держава (ст. 5) у своєму складі має цілий автономний анклав – Автономну Республіку Крим зі своєю Конституцією, Верховною Радою, урядом, значними повноваженнями з облаштування внутрішнього життя (розділ X, ст. 134 – 139). Про національні права корінних народів Криму – кримськотатарського, караїмів і кримчаків – у Конституції України не сказано жодного слова. Натомість 28 жовтня 1998 р. Верховна Рада АРК ухвалює нову власну Конституцію, яка почала діяти від 12 січня 1999 р. Це стало можливим, оскільки Верховна Рада України 23 грудня 1998 р. ухвалила закон «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим». У цій новій «домашній» кримській інструкції українську мову хоча і визнано державною, але російську дозволено вживати за вимогою суб'єктів адміністративних та інших відносин, оскільки російська мова, мовляв, використовується більшою частиною населення півострова. На практиці це означало повне домінування недержавної мови у всіх сферах управління та культури, всієї життєдіяльності півострова. В подальшому ця декоративна Конституція ще

відіграє свою зловісну роль під час окупації Криму Росією.

І особлива мова – про Севастополь: для любителів старовини – це спогад про давній Херсонес, для окупантів – «город русской славы», для українців – постійне нагадування про агресора і окупанта, загартника і поневолювача. За часів СРСР місто слугувало базою військово-морського флоту і мало через це особливий статус. Інакше кажучи, його головною функцією і смислом існування було обслуговування однієї з ланок збройних сил імперії. На час здобуття Україною незалежності Севастополь, згідно з тодішньою Конституцією УРСР, мав республіканський статус, а отже, увійшов до її складу. Після референдуму 1 грудня 1991 р. та «Біловезьких угод» це місто разом зі всією своєю інфраструктурою, відповідно до принципу територіальної спадкоємності колишніх радянських республік, повністю – разом з усім флотом – відійшло до України. Зрозуміло, Москву такий варіант розвитку подій зовсім не влаштовував, і серед моряків розпочалося нагнітання протестних настроїв, хоча переважна більшість військових готова була присягнути Україні. І розпочалося традиційне: жорстокий тиск і шантаж – з боку Росії і сором'язлива несміливість та скромність з вибаченнями за неспокій і турботу – з українського боку.

Нагадаємо коротку хроніку подій. 3 серпня 1992 р. президенти Л. Кравчук і Б. Єльцин домовилися поділити флот навпіл. А з вересня 1993 р. були укладені горезвісні «Массандрівські» угоди, три з яких стосувалися ядерного роззброєння (слід сказати – беззахисного оголення) України, а одна – присвячена флотським проблемам. Президент Л. Кравчук погодився віддати увесь Чорноморський

флот разом з береговою та земельною інфраструктурою під юрисдикцію РФ, віддати повністю. Натомість він «виторгував» – і про це було зазначено в самій угоді – деякі преференції з газового питання. А Росія, мовляв, нехай тратиться на утримання кораблів, включаючи і з нашої «половини».

Подібну позицію важко було зрозуміти і в той час, не піддається вона розумному поясненню і нині. За президента Л. Кучми вдалося отримати бодай невелику частину чорноморської армади: 9 червня 1995 р. було ухвалено рішення про непропорційний поділ флоту: 81,7% залишалось Росії, а 18,3% відходило Україні. Тут вживаємо термін «залишалось», оскільки російська частка флоту якраз і залишалась у Севастополі, а українські «броненосці» мали шукати собі пристановище по всьому узбережжю Чорного моря. До речі, за всі роки незалежності центральна українська влада так і не спромоглася визначитися з тим самим «особливим статусом» Севастополя: не було ані окремої ухвали чи закону про цей самий особливий статус (як це було вчинено, наприклад, щодо Києва), ані навіть не розглянуто питання про ліквідацію цієї виключності серед усіх інших знаних міст держави. А цей, по суті свій, милітаризований російський анклав в живому тілі України ще відіграє свою зловісну роль на самому початку гібридної війни.

Руйнівні деструктивні можливості для Севастополя продовжувала посилювати українська влада. 21 квітня 2010 р. президенти В. Янукович і Д. Медведев уклали т. зв. «Харківські угоди», за якими термін перебування Чорноморського флоту РФ подовжувався ще на 25 років, аж до 2042 р. А для українського

обивателя знову піднесли «газову цукерку»: як зазначено в самій угоді, термін перебування збільшився в обмін на здешевлення для України російського газу шляхом застосування знижки у вигляді анулювання митних зборів. І це в той час, коли Україні вже продавався російський газ за ціною вдвічі більшою, ніж іншим європейським споживачам. Скинули, як мовиться, з націнки... Але Верховна Рада України вже через декілька днів, незважаючи на шалений спротив громадськості, 27 квітня ратифікувала цю угоду: сподвижниками закріплення цього ярма на шиї України виступили фракції комуністів та регіоналів, а також Блок В. Литвина.

Ідеологія і практика Золотої Орди та її християнізованої іпостасі – Російської імперії (у всіх її словесних модифікаціях) – неминуче вимагає безпосереднього привласнення чужого – людей, територій, ресурсів, сакральних цінностей та ін. А тому розв'язання повномасштабної агресії проти України, починаючи з кінця лютого 2014 р., було цілком закономірною і очікуваною справою. Що і було зроблено, з використанням напрацьованих імперією звичних засобів окупаційного штибу, із залученням тих виняткових можливостей, які надають сучасні інформаційні технології, з широким опертям на створені окупантом «резерви підтримки» всередині самої України [5; 9; 13; 15; 17]. У цьому контексті аморфність та стратегічна невизначеність центральної влади щодо існуючих загроз унітарності держави і з боку кримської автономії, і з боку регіональних, насамперед донецьких проросійських сепаратистських, рухів відіграли свою каталітичну та спонукальну функцію в реалізації намірів агресора.

Анексія Криму досить чітко поділяється на два взаємопов'язаних етапи: на першому з них, починаючи з 20 лютого 2014 р., відбулося фактичне силове захоплення півострова, на другому – всілякими вивертками здійснювалась політико-правова легітимація вчиненого акту агресії. Масові антиукраїнські акції, захоплення і блокада державних установ та стратегічних об'єктів, тотальний контроль над всіма засобами зв'язку та напрямками сполучення тощо – це прикметні риси першого етапу. І здійснювалися вони військовими підрозділами Чорноморського флоту РФ, структурами її спецслужб, воєнізованими формуваннями (типу «загонів самооборони» та «козачих дружин») з широким використанням військового потенціалу і наземної інфраструктури російської бази в Криму [17, с. 265 – 282]. На другому етапі Кремль висунув на «перші ролі» місцевих колаборантів і «засланих козачків» – адже тих та інших вистачало з надлишком: практично всі районні державні адміністрації і переважна більшість працівників силових структур відверто стали на бік ворога, задурманені обіцянками ледь не земного раю у випадку утвердження в Криму цінностей «русского мира» [15, с. 8 – 9, 276 – 292, 395, 412 – 413].

Вже 11 березня 2014 р. ВР АРК проголосила Декларацію незалежності Автономної Республіки Крим та міста Севастополя і цим актом явила світові нову «суверенну державу». А 16 березня 2014 р. було проведено референдум, на який винесено два питання: «Вы за воссоединение Крыма с Россией на правах субъекта Российской Федерации?» та «Вы за восстановление действия Конституции Республики Крым 1992 года

и за статус Крыма как части Украины?». Московські організатори цього фарсу хизувались результатами: 99,77% «за» – по Криму і 95,6% – по Севастополю. Вже тоді було достеменно зрозуміло і про незаконність самого референдуму, і про політтехнологічну провокативність запропонованих «альтернатив» у бюлетені, і про масову фальсифікацію результатів голосування [5; 17]. Але це не завадило кремлівським сценаристам анексії 18 березня 2014 р. підписати договір про включення обох «прохачів» – і АРК, і Севастополя – до складу Російської Федерації.

Та основне дійство «прикриття» агресії відбувалося на території РФ. Перебуваючи в Ростові-на-Дону, президент-утікач В. Янукович 1 березня 2014 р. звертається із «заявленням президента України» до російського зверхника, в якому він на 12-ти рядках тексту добірними лексемами на кшталт «гражданская война», «хаос», «анархия», «терроризм», «высылки», «преследования» тощо змальовує внутрішнє становище в Україні і просить іноземного військового втручання: «В этой связи обращаюсь к Президенту России В. Путину с просьбой использовать Вооруженные силы Российской Федерации для восстановления законности, мира, правопорядка, стабильности и защиты населения Украины». Внизу – власноручні підпис і дата. Того ж самого дня – дивний «збіг», чи не так? – самопроголошений голова Ради Міністрів АРК С. Аксьонов також звертається до В. Путіна з проханням сприяння у «забезпеченні миру і спокою на території Криму». В. Путін «реагує» миттєво і виносить це «прохання» на засідання власного парламенту. Того ж дня скликається позачергове засідання Ради

Федерації РФ, на якому одностайно (!) – всі 87 депутатів «за» – ухвалюється позитивне рішення. У «верховного головнокомандувача» Росії руки повністю розв'язані. І Путін діє...

Водночас легітимацію російської агресії відразу ж пробують здійснити і на найвищому міжнародному рівні: вже 3 березня 2014 р. постійний представник РФ в Раді Безпеки ООН В. Чуркін демонструє і зачитує «заяву» В. Януковича перед високим співтовариством. Так були публічно зроблені заяви, які, на наше глибоке переконання, і слід тлумачити як офіційне оголошення Російською Федерацією війни проти України. Інакше кажучи, іменування агресії неоголошеною «гібридною війною» є не зовсім коректним, оскільки існує законодавче рішення країни-агресора про військові дії проти України, як і презентація відповідних «підстав» для цього з трибуни ООН. Агресивні дії РФ проти України, як війна однієї країни проти іншої, цілком і повністю підпадають під таку кваліфікацію згідно з визначальними міжнародними документами у цій сфері, зокрема, і 2-ї Гаазької конвенції про початок військових дій 1907 р., і Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 від 14 грудня 1974 р. щодо визначення агресії.

Таким чином, війна Російської Федерації проти України була офіційно оголошена верховним головнокомандувачем цієї країни з санкції її вищого законодавчого органу 1 березня 2014 р.

Українська влада реагувала на відповідні події аморфно, нерішуче і з величезною пересторогою. І лише 20 березня 2014 р. була проголошена Декларація про боротьбу за звільнення України – своєрідне звернення Верховної Ради до міжнародного співтовариства з приводу

російського втручання у суверенні справи держави. Тим самим була означена власна позиція України з приводу кримських подій, виявлена її воля і бажання до збереження територіальної цілісності і соборності української держави. І цей тривожний сигнал міжнародною спільнотою був почутий.

А підтвердженням цього висновку є сама реакція міжнародного співтовариства на «кримські події». Вже 27 березня 2014 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію на підтримку територіальної цілісності та суверенітету України, засудила кримський референдум як такий, що не має сили, закликала країни-учасниці ООН не визнавати ті геополітичні зміни, які сталися за рахунок зміни державної належності півострова. Вельми прикметними були і самі результати голосування на Генеральній Асамблеї: із 193 членів «за» проголосували 100, утримались – 58, не голосували – 24, «проти» – 11 (включно з Росією) країн. Вартий уваги є сам склад останньої групи, який являє собою чи то релікт «червоної» зони впливу радянських часів, чи реальний реєстр країн «руського мира». Антиукраїнська позиція об'єднала купу Вірменію, Білорусь, Болівію, Венесуелу, Кубу, Нікарагуа, КНДР, Сирію, Судан та Зімбабве під грізним скіпетром двоголового стерв'ятника. Разом з тим, попри цю німічну проросійську «консолідацію», високе зібрання дало однозначну оцінку подіям в АРК як незаконним, а дії РФ визнало порушенням міжнародного права.

А тим часом Росія, запаморочена «кримським бліцкригом», нахабно і цинічно спробувала реалізувати аналогічний «автономістський» сценарій і на сході України. Підґрунтя для цього

готувалося здавна і ретельно, використуючи для цього місцеві сепаратистські настрої, агентурну мережу, інформаційну обробку свідомості тощо [5; 9; 17]. Ще наприкінці 2005 р. в обласному центрі була створена громадська організація з промовистою назвою «Донецька республіка», яка тужилась спровокувати регіон на проведення в 2006 р. референдуму щодо створення «Донецької федеративної республіки». Остання, на думку «кремлівських рудокопів», мала б включати ще декілька «республік», в котрі мусили трансформуватися, крім Донецької, також Дніпропетровська, Харківська, Херсонська та Запорізька області. В цих божевільних зазіханнях вже проступали обриси майбутньої путінської «Новоросії».

До практичного втілення в життя цього проекту проросійські сили на Донбасі активно приступили 1 березня 2014 р., тобто в той самісінький день, коли відбулася «маніфестація» «Янукович – Аксьонов – Путін – Рада Федерації – і знову – Путін» з фактичним законодавчим оголошенням України зоною військового втручання і контролю з боку РФ. Антиукраїнське буяння різноманітних сепаратистських і диверсійних сил призвело до оголошення 7 квітня 2014 р. «Декларації про суверенітет Донецької Народної Республіки» із закликом провести для її «легітимації» відповідний референдум. Цілком симетрично діяло і проросійське сепаратистське угруповання на Луганщині: того ж таки горезвісного 1 березня 2014 р. Луганська обласна рада ухвалила рішення про визнання нелегітимними повноваження і розпорядження центральних органів влади України. Напрочуд синхронно діяли всі учасники «визвольної» акції, чи не так?

Ростов-на-Дону – Сімферополь – Луганськ – Донецьк – Москва: і всі в одну форму «пориві», і всі в один і той самий час, мов піонери на урочистій лінійці, які «завжди готові!». На одному диханні. Нічим інакше, як заздалегідь спланованою і втіленою в життя широкомасштабною операцією спецслужб Росії проти України це не можна і пояснити. А це і є свідченням початку відкритої агресії однієї країни проти іншої.

Нелегітимний референдум відбувся 11 травня 2014 р. на обох захоплених територіях і «результати» його були, звісно ж, на користь відокремлення від України. А вже наступного дня, 12 травня, в Донецьку була оголошена заява про входження «ДНР» до складу РФ і водночас про об'єднання з «ЛНР» у нову федеративну «супердержаву» від назвою «Новоросія». В Луганську, так само 12 травня, проголосили суверенітет «ЛНР», 18 числа затвердили свою «Конституцію», але забажали об'єднатися з «ДНР» у «Новоросію» лише 24 травня. Зрозуміло, що вся ця фантомна шкаралупка була лише примітивною виставою нездалих провінційних акторів, які тужились піднятися до рівня драматургії Шекспіра, але зуміли влаштувати лише балаган російських «петрушок». А справжній постановник цієї трагікомедії сидів у Кремлі і щоденно «по-дорослому» захоплював все нові і нові українські міста і села і приносив своєму богу війни в пожертву безневинні українські душі. І міри не знав, про що свідчить бодай кривава бійня українських воїнів та цивільного населення під Іловайськом, яким Кремль гарантував вихід через «гуманітарний коридор», а натомість змішав їх із землею вогнем своїх «Градів». Цей та

інші військові злочини Кремля неодмінно знайдуть свою справедливу оцінку у міжнародному військовому трибуналі.

Російський наступ на сході України був зупинений, і зробили це добровольчі батальйони, не дуже сподіваючись на військові структури, які після правління Януковича знаходились практично в реанімаційному стані. Стратегічні наміри Кремля, а вони полягали в прискорених маршах в бік Києва та Одеси, де російські війська місцеве населення мало б зустрічати як «визволителів», з тріском провалилися. Громадяни України і цього разу явили світові своє бачення власної соборності, національної єдності та необхідності колективного спротиву проти ворога. І таки змусили його рахуватися із собою, і завели його за стіл Мінських переговорів. І саме через укладені там угоди Росія і нині, після п'яти років окупаційної присутності в Україні, намагається будь-якими засобами і спокусами спровокувати центральну владу на варіант «автономізації» «ДНР» і «ЛНР». Причина цього очевидна: залишити в здоровому українському державному тілі злякисну пухлину, яка б постійно виснажувала живий організм, невпинно підточувала його сили і, зрештою, призвела б до його конання. І саме тому збереження конституційного устрою України як соборного та унітарного є не лише достатньою, але й неодмінною умовою самого її існування як незалежної демократичної держави.

Отже, аналіз фундаментальної проблеми організації державного устрою України засвідчує виняткове значення розв'язання антиномії між соборним та федеративним її облаштуванням. Залежно від обраної стратегії державного будівництва кардинальним чином

визначаються і сама життєвість держави, її здатність протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам, перспективи забезпечення національних інтересів і гарантування належних прав і свобод власних громадян. На вартість такого узагальнення свідчать історичні та геополітичні традиції державотворення в Україні, невпинна боротьба її народу за незалежність та соборність.

Історичною складовою постає неперервність існування та розвитку українського етносу на цілком конкретній, просторово визначеній території. У всіх соціокультурних та політичних перипетіях минувшини постаючі негаразди сприймалися етносом як спільна доля і відповідно їхнє розв'язання також передбачало консолідацію людських, творчих та матеріальних зусиль сукупної української спільноти. При цьому перебування тієї чи тієї частини українських земель у складі інших державних утворень не призводило до переважання відчуття відрубності її від усієї України, навзаєм формувало усвідомлення причетності до всіх проблем загальнонаціонального масштабу, неповноти соціально-ціннісного існування в стані роз'єднання чи штучної ізоляції.

Соборність, таким чином, постає онтологічною підвалиною створення національної держави як гаранта самозбереження нації та створення необхідних політичних, економічних, соціальних та інших умов для її розвитку й утвердження у міжнародному співтоваристві. У свою чергу національна державність є запорукою самозбереження та розвитку всього світового українства і насамперед тієї частини, яка з різних причин опинилася за межами власної етнічної території.

Сутнісною і формотворчою основою українського суспільства є його демократичний устрій, який знаходить своє втілення на всіх рівнях та у сферах соціальної самоорганізації, починаючи від політичного та військового управління і закінчуючи церковною спільнотою. Народоправство, виборність та звітність посадових осіб всіх рівнів управління, права і вольності громадян, взаємоповага і толерантність до неагресивного іншого тощо і є тими підвалинами, які визначають саму архетипову сутність суспільно-політичного розвою України, навіть в умовах її іноземної окупації. І переконливим свідченням бажання всього народу втілити конституційний устрій, який повністю відповідав означеним характеристикам і забезпечував їх реальне втілення в життя, і були «Пакти і Конституції» Пилипа Орлика, що являли собою предтечу подальших демократичних конституцій європейських країн.

Досвід українського державотворення в часи визвольних змагань першої половини ХХ ст. засвідчує наявність потужних доцентрових консолідаційних підвалин і потенцій нації, спрямованих на досягнення соборного унітарного устрою держави. Водночас провокативними та руйнівними для України стратегемами зовнішнього агресивного впливу були індукування та всебічна підтримка, включно з військовою, сепаратистських та автономістських анклавів на її території, провокуючи тим самим внутрішній розбрат та розлад з підсумковим знесиленням захисних можливостей держави. Для України часів існування УНР такими військово-політичними утворами-витворами, організаторами і безпосередніми учасниками яких виступала російська сторона, було створення

власне УРСР, а також різних регіональних анклавів на кшталт Донецько-Криворізької, Таврійської, Бессарабської та інших «радянських республік» на суверенній території УНР.

Конституційне право УНР не передбачало обмеження прав громадян за походженням, соціальним статусом, вірою, національністю тощо. В останньому випадку до законодавства була введена норма про національно-персональну автономію, яка уможливлювала задоволення культурних, освітніх, релігійних та інших потреб національних меншин без надання для цього окремої територіальної особливості меншинам. В часи існування УРСР навзаєм практикувався принцип територіальної автономії, включаючи і за національною ознакою, зокрема, у вигляді створення Молдавської АРСР як плацдарму в здійсненні експансіоністських планів Москви щодо королівської Румунії, внаслідок чого відповідна частина етнічної території України опинилася поза межами теперішньої незалежної української держави.

Конституційний устрій сучасної України передбачає існування в ній такої складової, як Автономна Республіка Крим, та міст з особливим статусом (Київ і Севастополь). Ця законодавча реальність виникла як рішення Верховної Ради України в умовах шаленого антиукраїнського тиску та шантажу з боку РФ та активізованих нею ж сепаратистських рухів всередині України. АРК і місто Севастополь стали тими територіями, на яких нагромаджувались і формувались антиукраїнські структури та організації, діяльність яких відіграла функцію стратегічного ресурсу загарбника під час безпосередньої агресії РФ щодо України та окупації нею частини української території.

Насильницький сценарій «автономізації» України РФ реалізує на південному сході України, починаючи з 1 березня 2014 р. і по сьогоднішній день. Фантомні «ДНР» і «ЛНР» є терористичними організаціями, які з погляду і українського, і міжнародного права є незаконними, а тому не підлягають визнанню. Насправді це територія України, що є окупованою агресором, який використовує «фасадну» псевдодержавність цих регіонів для реалізації своїх стратегічних планів щодо загарбання-підкорення всієї України. В цьому контексті вищій законодавчій владі держави, поряд із збройним спротивом ворогу, необхідно уникнути в здійснюваних реформах децентралізації управління та місцевого самоврядування спокуси порушити конституційний устрій України як соборної та унітарної держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабюх Ю. А. Молдавська АРСР в складі УРСР: формування території та національний склад населення (1924 – 1940 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2012. 20 с.
2. Велика історія України: у 2-х томах. Том II / передм. д-ра І. П. Крип'якевича; зладив М. Голубець. Київ: Глобус, 1993. 400 с.
3. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: навчальний посібник. Київ: Заповіт, 1997. 344 с.
4. Вивід прав України. Документи і матеріали до історії української політичної думки / впорядкування, вступна стаття і довідки Богдана Кравцева. 2-ге вид. Нью-Йорк: Вид-во «Пролог», 1964. 250 с.
5. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990 – 2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення: монографія. Київ: МП «Леся», 2017. 332 с.
6. Дорошкевич В., Кравчук О., Купріянов І. Чи потрібна Україні Конституція, яка уможливило міжнаціональні конфлікти? *Розбудова держави*. 1992. № 5. С. 58 – 61.
7. Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: монографія. Одеса: Юридична література, 2008. 240 с.
8. Іванець А. Перший Курултай: від кримськотатарських установчих зборів до національного парламенту (1917 – 1918 рр.). Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2018. 160 с.
9. Лебедева Ю. Гібридні війни Росії проти України 1917 – 1921 і 2014 – 2019 років та діяльність українських урядів щодо подолання наслідків агресії. *Українознавство*, 2019. № 2(71). С. 57–72.
10. Мельник Л. Г. Конституція 1710 року П. Орлика. *Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки*. Київ, 1991. Вип. 2. С. 3 – 23.
11. Мироненко П. В. Форма правління: політика трансформації на злеті століть: монографія. Київ: Академія, 2014. 220 с.
12. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. Київ: Радянський письменник, 1993. 413 с.
13. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека стратегія, смисл: монографія. Київ: НІСД, 2019. 560 с.
14. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Т. 2. Від середини XVII ст. до 1923 року. 2-ге вид. Київ: Либідь, 1993. 608 с.
15. Режим Путіна: перезавантаження – 2018 / М. М. Розумний (заг. ред.). Київ: НІСД, 2018. 480 с.
16. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя): монографія. Київ: ПАРАПАН, 2002. 396 с.
17. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. 496 с.
18. Сергійчук В. І. Етнічні межі і державний кордон України. Тернопіль: Видавництво «Тернопіль», 1996. 184 с.
19. Сергійчук В. І. Український Крим. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2001. 304 с.

20. Скрипнюк О. В. Конституція України та її функція: проблеми теорії та практики реалізації. Київ: Академія правових наук України, 2005. 168 с.

21. Стахів М. І. Перша Советська Республіка в Україні: нарис історії російської агресії та конституційного розвитку советської влади під час першої частинної окупації України. Нью-Йорк – Філадельфія: Скрептон, 1956. Ч. 2. 240 с.

22. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: документи і матеріали / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. *Сучасність*. 1983. (Бібліотека Пролога і Сучасности; ч. 157). Т. 1. 510 с.

23. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: документи і матеріали / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. *Сучасність*. 1983. (Бібліотека Пролога і Сучасности; ч. 157). Т. 2. 426 с.

24. Українське державотворення: не вистребуваний потенціал: словник-довідник / за ред. О. М. Мироненка. Київ: Либідь, 1997. 560 с.

25. Футей Б. Перехід від командної до правової системи. *Розбудова держави*. 1992. № 5. С. 45–46.

26. Чех М. Вийти на зупинці «Самостійність». *Зустрічі*. Варшава: Об'єднання українців у Польщі, 1992. Ч. 2. С. 2–20.

27. Шабельников В. І. Проблеми історії Донецько-Криворізької республіки: історіографічний аспект. *Вісник Маріупольського державного університету. Історія. Політологія*. Маріуполь, 2013. Вип. 6. С. 53 – 61.

28. Штарський М. Юзеф Пілсудський. Факти і міфи. *Український історичний журнал*. 1992. № 5. С. 89 – 102.

29. Юзьков Л. Основні положення проекту нової Конституції України. *Розбудова держави*. 1992. № 5. С. 36 – 39.

30. Яковлів А. Договір гетьмана Богдана Хмельницького з Московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р. Нью-Йорк: Видавничий спілка Ю. Тищенко & А. Білоус, 1954. 127 с.

31. Яневський Д. Б. Маловідомі конституційні акти України 1917 – 1920 рр. Київ: Інститут історії АН УРСР, 1991. 68 с.

32. Hellinger D., Judd D. R. *The Democratic Façade*. Brooks: Cole Publishing Company, 1991. 262 p.

REFERENCES

1. BABIUKH, Yu. (2012). *Moldavian ASSR within the USSR: Territory Formation and National Population Composition (1924–1940)*. [A thesis for Candidate of Sciences degree in History, specialty 07.00.01]. Kyiv, 20 p. [in Ukr.]

2. KRYPIAKEVYCH, I. et al. (1993). *The Great History of Ukraine*: In 2 Vol. Vol. II. Kyiv: Hlobus, 400 p. [in Ukr.]

3. VERSTIUK, V. (1997). *Ukrainian Central Council: A Textbook*. Kyiv: Zapovit, 344 p. [in Ukr.]

4. KRAVTSEV, B., comp., (1964). *Collection of Rights of Ukraine. Documents and Materials on the History of the Ukrainian Political Thought*. 2nd ed. New York: Proloh, 250 p. [in Rus.]

5. HAI-NYZHNYK, P. (2017). *Russia against Ukraine (1990–2016): From the Policy of Blackmail and Coercion to the War of Incorporation and Attempts of Destruction: A Monograph*. Kyiv: MP Lesia, 332 p. [in Ukr.]

6. DOROSHKEVYCH, V., KRAVCHUK, O., KUPRIANOV, I. (1992). Does Ukraine Need a Constitution that Allows Interethnic Conflicts? *Rozbudova derzhavy (State-Building)*, (5), pp. 58–61. [in Ukr.]

7. YEZEROV, A. (2008). *Constitutional Conflict as a Phenomenon and Process in Ukraine*. Odesa: Yurydychna literatura, 240 p. [in Ukr.]

8. IVANETS, A. (2018). *The First Kurultay: From the Crimean Tatar Constituent Assembly to the National Parliament (1917–1918)*. Kyiv: "Vydavnytstvo 'KLIO'" LLC, 160 p. [in Ukr.]

9. LIEBIEDIEVA, Yu. (2019). Russia's Hybrid Warfare against Ukraine in 1917–1921 and 2014–2019, and Ukrainian Governments' Activities for Overcoming the Results of the Aggression. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, Vol. 2 (71), pp. 57–72. [in Ukr.]

10. MELNYK, L. (1991). The 1710 Constitution by P. Orlyk. *Visnyk Kyivskoho*

- universytetu. Istoryko-filolohichni nauky.* (Bulletin of Kyiv University. History and Philology), (2). Kyiv, pp. 3–23. [in Ukr.]
11. MYRONENKO, P. (2014). *The Form of Government: Transformation Policy at the Rise of the Ages.* Kyiv: Academy, 220 p. [in Ukr.]
12. NAHAIEVSKYI, I. (1993). *History of the 20th-Century Ukrainian State.* Kyiv: Radianskyi pismennyk, 413 p. [in Ukr.]
13. PARAKHONSKYI, B., YAVORSKA, H. (2019). *Ontology of War and Peace: Security, Strategy, and Meaning.* Kyiv: National Institute for Strategic Studies Press, 560 p. [in Ukr.]
14. POLONSKA-VASYLENKO, N. (1993). *From the Mid-17th Century till 1923*, Vol. 2 of *History of Ukraine: In 2 Vol.* Kyiv: Lybid, 608 p. [in Ukr.]
15. ROZUMNYI, M. (2018). *Putin's Regime: Reboot 2018.* Kyiv: National Institute for Strategic Studies Press, 480 p. [in Ukr.]
16. SALTOVSKYI, O. (2002). *Concepts of Ukrainian Statehood in the History of National Political Thought (from its origins to the beginning of the 20th century).* Kyiv: PARAPAN, 396 p. [in Ukr.]
17. HORBULIN, V. (2017). *The World Hybrid Warfare: The Ukrainian Front: A Monograph.* Kharkiv: Folio, 496 p. [in Ukr.]
18. SERHIICHUK, V. (1996). *Ethnic Borders and State Borders of Ukraine.* Ternopil: Ternopil Publishing House, 184 p. [in Ukr.]
19. SERHIICHUK, V. (2001). *The Ukrainian Crimea.* Kyiv: Ukrainian Publishing Union, 304 p. [in Ukr.]
20. SKRYPNIUK, O. (2005). *The Constitution of Ukraine and Its Function: Problems of Theory and Practice of Implementation.* Kyiv: Academy of Legal Sciences of Ukraine Press, 168 p. [in Ukr.]
21. STAKHIV, M. (1956). *The First Soviet Republic in Ukraine: An Outline of the History of The Russian Aggression and the Constitutional Development of Soviet Power during the First Partial Occupation of Ukraine.* Part 2. New York-Philadelphia: Skrepton, 240 p. [in Ukr.]
22. HUNCHAK, T., SOLCHANYK, R., comps., (1983). *Ukrainian Sociopolitical Thought in the 20th Century: Documents and Materials.* *Suchasnist* (Library of Prologue and Modernity, Part. 157), Vol. 1, 510 p. [in Ukr.]
23. HUNCHAK, T., SOLCHANYK, R., comps., (1983). *Ukrainian Sociopolitical Thought in the 20th Century: Documents and Materials.* *Suchasnist* (Library of Prologue and Modernity; Part. 157), Vol. 2, 426 p. [in Ukr.]
24. MYRONENKO, O. (1997). *Ukrainian State-Building: The Unused Potential.* An Encyclopedic Dictionary. Kyiv: Lybid, 560 p. [in Ukr.]
25. FUTEI, B. (1992). *Transition from the Command to Legal System.* *Rozbudova derzhavy* (State-Building), (5), pp. 45–46. [in Ukr.]
26. CHEKH, M. (1992). *Getting Off at the "Independence" Stop.* *Zustrichi*, Vol. 2. Warsaw: Union of Ukrainians in Poland, pp. 2–20. [in Pol.]
27. SHABELNYKOV, V. (2013). *Problems of Donetsk – Kryvyi Rih Republic History: A Historiographical Aspect.* *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Istorii. Politolohiia* (Bulletin of Mariupol State University. History and Political Sciences Series), Vol. 6. Mariupol, pp. 53–61. [in Ukr.]
28. SHTARSKYI, M. (1992). *Józef Pilsudski. Facts and Myths.* *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), (5), pp. 89–102. [in Ukr.]
29. YUZKOV, L. (1992). *The Draft of the New Constitution of Ukraine: Basic Provisions.* *Rozbudova derzhavy* (State-Building), (5), pp. 36–39. [in Ukr.]
30. YAKOVLIV, A. (1954). *The Treaty between Hetman Bohdan Khmelnytsky and Tsar Aleksei Mykhailovych of Moscow in 1654.* New York: Yu. Tyshchenko & A. Bilous Publishing, 127 p. [in Ukr.]
31. YANEVSKYI, D. (1991). *Little-Known Ukrainian Constitutional Acts of 1917–1920.* Kyiv: Institute of History, Academy of Sciences of the Ukrainian SSR Press, 68 p. [in Ukr.]
32. HELLINGER, D., JUDD, D. (1991). *The Democratic Façade.* Brooks: Cole Publishing Company, 262 p. [in Eng.]